
Hayâlî Bey'in tasviri, Maşâ'irü'ş-Şu'arâ'dan

KANUNÎ'NİN EN SEVDİĞİ ŞAİRDİ:

HAYÂLÎ BEY

Kanunî Sultan Süleyman'ın nedimlerinden biri olan Hayâlî'ye Padişahın yakın dostluğunu kazandıktan sonra yapılan ihsanları tezkire sahipleri anlata anlata bitiremez. Şaire önce ulufe, sonra da tımar ve zeamet verilmiştir. Ayrıca, sunduğu her gazel ve kaside karşılığında bahşiş ve ihsanda bulunulmuştur.

Prof. Dr. Cemal Kurnaz

Hayatı[1]

Hayâlî Bey'in asıl adı Mehmed, lakabı Bekâr Memi'dir. Selanik'in kuzeydoğusundaki Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir.

II. Murad zamanında fethedilen Yenice, 16. yüzyılda tamamen Türkleşmiş, bir ilim ve edebiyat merkezi hâline gelmiştir. Kınalızade'nin "mecma'-ı şuarâ ve menba'-ı zurafâ", Âşık Çelebi'nin "gaziler ocağı ve arifler durağı" dediği bu belde Hayretî, Usûlî, İlahî, Garibî gibi şair ve mutasavvıflar yetiştirmiştir. Şu darbımesel de bu çevrenin edebî çehresini çok iyi ifade etmektedir: "Rivayet ederler ki, Prizren'de oğlan doğsa adından akdem mahlas korlar, Vardar Yenicesi'nde doğan oğlan baba diyecek vakit Farisî söyler, Priştine'de oğlan doğsa diviti belinde doğar, derler. Binâenalâzâlik, Prizren şair menbaı, Yenice Farisî ocağı ve Priştine kâtip yatağıdır."

İşte böyle bir muhitte dünyaya gelen Hayâlî, ilk tahsilini burada yapmıştır. Âşık Çelebi, "Ol ki debistân-ı edebde sebâkhân u gülistân u bûstândan varak-gerdân olup vatanından hicret ve kûşe-i çeşm-i hûbândan dil-i uşşâka pervâz ider gamze gibi uç illerden iç illere azîmet ider iken..." sözleriyle bu tahsilin Bostan, Gülistan gibi klasik edebî eserler çerçevesinde kaldığını ve bu münasebetle bazı memleketleri dolaştığını ifade eder.[2] Zaten Âşık Çelebi'nin onun şiirlerindeki bazı imla hatalarını düzelttiğine bakılırsa, esasen kuvvetli bir tahsil görmediği anlaşılır.[3]

O sıralarda Baba Ali Mest-i Acemî[4] adında bir Kalenderî şeyhi Yenice'ye uğrar. II. Bayezid devrinde[5] İran'dan Bursa'ya gelerek orada zaviye kurmuş olan bu şeyhin ve müritlerinin cazibesine kapılan Hayâlî, daha çocuk denecek yaşta içlerinden bir "Işık dilberi"ne âşık olur ve onlara katılır:[6]

Çihresinde görüben lem'a-i nûr-ı Nebevî
Bir yalın yüzlü ışık şevkine oldum alevî
MU 449/25

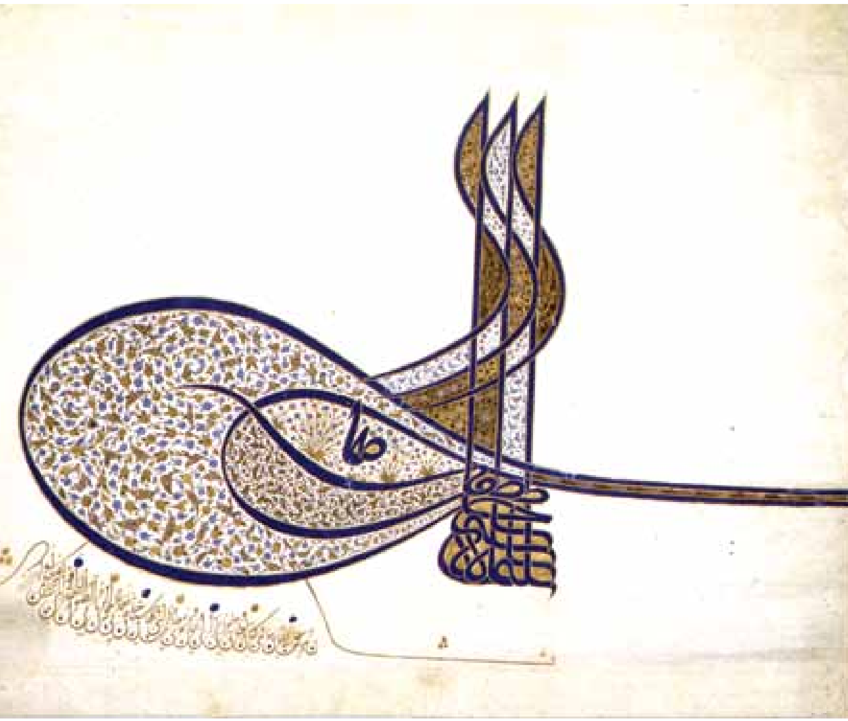
Daha sonra Baba Ali Mest ve dervişleriyle seyahate başlayan şair, birkaç defa İstanbul'a gidip gelir. Bu esnada içinde yaşadığı muhitten tasavvufa dair çeşitli bilgiler öğrenir. Ayrıca, Baba Ali Mest'in onu oğlu gibi himaye edip okuttuğu, meşhur bir şair olması için çalıştığı bilinmektedir.[7]

Yine bir seyahat esnasında İstanbul kadısı Sarı Gürz Nureddin Efendi, "Böyle yakışıklı bir gencin Kalenderîler arasında dolaşması doğru değildir," diyerek Hayâlî'yi onlardan ayırır ve şehir muhtesibi Uzun Ali'ye teslim eder.[8] Bundan sonra "tahsil-i ma'rifet"le meşgul olan Hayâlî, şair yaratılışının da tesiriyle kısa zamanda şiir söylemeye başlar ve henüz on dört yaşındayken şöhrete ulaşır:[9]

Ey Hayâlî çârdeh-sâle dahi bir tıfl iken
Tab'-ı mevzûnunla oldun nakd-i Selmân-ı zemân
G 302/9-5

Bu sırada Defterdar İskender Çelebi'nin dikkatini çeken şair, daha sonra Sadrazam İbrahim Paşa'ya takdim edilir ve zamanla Kanunî Sultan Süleyman'ın nedimleri arasına girer. Âşık Çelebi'nin ifadesiyle "pençe-i sultânîden tu'me yiyüp sâid-i saâdetde karar iden bir şahbâz" olur. Utangaç bir mizaca sahip olan Hayâlî, padişahın meclisinde bir müddet şiir söyleyemez. Kendisi bu durumu şöyle ifade eder:

Bir bezm-i hâsa mahrem olubdur Hayâlî kim
Açılmaz anda gonce-i cennet hicâbdan
G 323/49-9

Ancak, şair daha sonra takdim ettiği gazel ve kasidelerle padişahın lütfuna fazlasıyla karşılık vermiştir. Birkaçı istisna olmak üzere kasidelerinin tamamına yakını padişaha sunulmuştur. Rodos'un fethi dolayısıyla verdiği kasidede görülen uzun ve canlı tasvirler, şairin bu savaşa iştirak ettiği hissini uyandırmaktadır.[10]

Padişahın yakın dostluğunu kazanan Hayâlî'ye yapılan ihsanları tezkire sahipleri anlata anlata bitiremez. Şaire önce ulûfe, sonra da timar ve zeamet verilmiştir. Ayrıca, sunduğu her gazel ve kaside karşılığında bahşiş ve ihsanda bulunulmuştur. Bu ihsanlara padişahın yanında İbrahim Paşa ve İskender Çelebi'nin de katıldığı görülmektedir.[11] O devre ait bir Mevâcib (maaş, ulufe) defterinde Hayâlî'nin 932/1525-26 yılında günlük 10, aylık 290 akçe aldığı kayıtlıdır.[12]

Şairin bu ikbali, başta Yahya Bey olmak üzere devrin diğer şairlerinin kıskançlığına sebep olmuştur. Özellikle iki büyük hamisi İskender Çelebi (öl.941/1534) ve İbrahim Paşa (öl. 942/1536)'nın katlinden sonra şairin talihi dönmüştür. Yeni Sadrazam Rüstem Paşa, edebiyata önem vermediği gibi, şair olarak da Yahya Bey'i tutmuştur. Çekemeyenlerin kışkırtmalarından da çekinen şair, hayatını emniyette hissetmediğinden İstanbul'dan uzaklaşmak maksadıyla padişahtan sancak beyliği talep etmiştir:

Hümâ-yı evc-i izzetdür salarsa üstüme sâye
Çekem pehlûya sancak adlu bir serv-i hırâmânı
K 61/21-5

Tîr-i yârı götürüp sînede peykânı ile
Ey Hayâlî demidür sancak-ı şâhî çekelüm
G 277/15-5

beyitleriyle bu arzusunu dile getirmiştir. Daha sonra da Rumeli Kethudalığı istemiştir:

Gerçek sipâhîlerle yine oldu hem-sefer
Gûya Hayâlî Rum elinün kethudâsıdur
G 143/43-5

Şâhum Hayâlî mâlik-i mülk-i kelâm iken
Çok mudur ana Rum elinün kethudâlığı
G 395/10-5

Şair, eş dostun ısrarıyla bu isteklerde bulunmuş, fakat sonradan pişman olmuştur.[13] Hamilerinin ölümünden sonra da padişahın şaire olan iltifatının devam ettiği söylenmekteyse de[14] pek inandırıcı görünmemektedir.[15] Aksi takdirde, böylesine istiğna sahibi bir insanın bu taleplerde bulunmasını izah etmek mümkün değildir. Mesela, şu beytinde de on bin akçe dirliğin elinden alındığını söylemektedir:

On bin akçe dirliği lâyık mıdur bu bendenün
Rûzigâr ile ola bâd-ı havâya müşterek
G 238/3-6

İskender Çelebi ve İbrahim Paşa hayattayken de padişahın zaman zaman Hayâlî'ye karşı olumsuz tavır takındığını sanıyoruz. Mesela, Şehzadelerin sünnet düğünü (1530) münasebetiyle takdim ettiği kasidede:

Husreva haylıdan Hayâlî kulun
Görmez oldu cemâl-i Hâkânı

Tâli'üm kevkeb-i sa'âdet iken
Âh kim erdi ebr-i zulmânî
K 51/16-24, 25

beyitleriyle ne kastedildiğini bilemiyoruz. Ancak, Gelibolulu Âlî, bir defasında Edirne'ye giden padişahın Hayâlî'ye iltifat etmeyip beraberinde götürmediğini, bir ay kadar "atabe-i âliyyeden dûr ve iltifât-ı pâdişâhîden mehcûr" kalan şairin çok üzüldüğünü yazar.[16] Bunun üzerine Hayâlî padişaha bir gazel su-

nar. Onun şu beytinden, padişahın kulağına birtakım tezviratın gittiği anlaşılmaktadır.[17]

Gayrlarla yârdur şimdi Hayâlî der isen
Hâşelillah Pâdişâhum ol hayâlündür senün

G 246/19-5

Hayâlî'nin daha başka şikâyet ve isteklerde de bulunduğu görülür. Ancak, bunların ne zaman, ne münasebetle söylendiğini tayin etmek güçtür:

Demdür ki devletünde kılıç etmeğin yiyem
Budur getürdüğüm safahât-ı beyâna tîğ

Yâ tevliyet ver anı kalem birle zabt edem
Yâ dirlik eyle olsun arada bahâne tîğ

Yâhod beni vilâyet-i Hind'e revâne kıl
Tâ kim elümden anda dahi kan kaşana tîğ

Bu resme kılmaz idi beyân hâlümü kalem
Ergürmeyeydi fakr eli ger üstühâna tîğ

K 21/6 (28-31)

Bu kasidede, fakirlikten bıçak kemiğe dayanınca şairin tevliyet ve dirlik istediği anlaşılıyor. Yine bir başka kasidesinde:

Hâsıl-ı ömrümü bîmârlıgum etdi tebâh
Pâdişâhum bana vaktidür edersen tîmâr

K 10/2-17

beytiyle hasta olduğunu belirterek tımar istemektedir. Bu kasidede yer alan "Husrev-i mülk-i ma'âni benem etmen inkâr" mısraı, padişah yanında onun şairlik itibarı hususunda bazı tereddütlerin uyandığını gösterir. Kerem Kasidesi'ndeki şu beyitlerle onun beylik istediği açıktır:

Şehdedür bezl hemân begler olupdur erzel
Bunlara hısset-i tab' oldu emîrâne kerem

Birinün mansıbını bana inâyet kıl kim
Mehçe-i râyetümi ergüre keyvâna kerem

K 48/15-19, 20

Bir başka kasidesinde padişaha "vasf-ı hâl"ini dinlemesi için âdeta yalvarır ve bunun bile bir ihsan olacağını söyler. Daha sonra Diyâr-ı Rum'da ecdâdının yattığı, etrafı dağlarla çevrili, iki bin üç yüz akçelik arazisi olan bir köyün kendisine verilmesini ister:[18]

Münâsib bendene olmakdur ol cây
Vatan hubbu hemân îmâna benzer

K 56/18-20

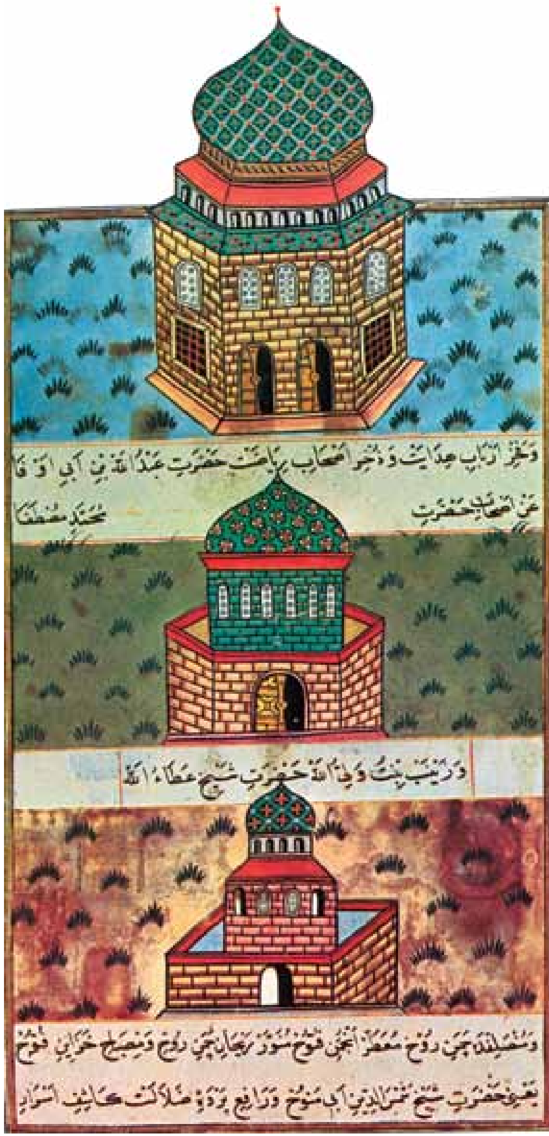
Özellikle iki büyük hamisi İskender Çelebi ve İbrahim Paşa'nın katlinden sonra şairin talihi dönmüştür. Yeni Sadrazam Rüstem Paşa, edebiyata önem vermediği gibi, şair olarak da Yahya Bey'i tutmuştur. Çekemeyenlerin kışkırtmalarından da çekinen şair, hayatını emniyette hissetmediğinden İstanbul'dan uzaklaşmak maksadıyla padişahtan sancak beyliği talep etmiştir

Bu isteklerin kabul edilip edilmediği kaynaklarda belirtilmemekle beraber, Hayâlî Bey diye anıldığına göre şaire sancak beyliği verildiğine hükmedilebilir.

Ahmet Reşit tarafından (Tarih-i Hayrullah'tan iktibasla) Şehzade Mustafa'nın katli hadisesinde Hayâlî'nin parmağı olduğu iddia ediliyorsa da[19] bunu ihtiyatla karşılamak lazımdır. Ali Nihat Tarlan'ın dediği gibi bu, şairin Şehzade Mehmed için uzun bir mersiye yazdığı hâlde[20] Şehzade Mustafa hakkında bir şey yazmamış olmasından kaynaklanan bir rivayet olabilir.[21]

Hayâlî'nin son yıllarına dair fazla bilgimiz yoktur. 964/1556-57 yılında Edirne'de vefat etmiştir.[22] Kaynaklar mezarının "Salhhâne yolunda Haydarhâne hazîresinde" olduğunu belirtmektedir.[23] Ali Nihad Tarlan'ın yaptırdığı araştırmaya göre, "Edirne'de Uzun Kaldırım Mezarlığı'na karşı dedelerinden kalan Vize Çelebi Mescidi avlusu önünde kendi yaptırmış olduğu İki Lüleli demekle maruf çeşmenin sol tarafına pencere boyuna gömülmüştür."[24]

Son yıllarını sıkıntılar içinde geçirdiği söyleniyorsa da, Hayâlî öldüğü zaman küçümsenemeyecek bir miras bırakmıştır. Bunu bizzat araştıran Âlî şun-

ları söylemektedir: "Ferzend-i devlet-mendi Ömer Beg'den işitdüm, hatta sıhhatini kemâ yenfâ tahkik itdüm ki iki birader otuz bin filoriye behredâr oldukdan mâadâ yüz altmış kilo akar ve mütemellikâtından bedid olmış, husûsan yüz otuz bin güzîde haslardan sâl-be-sâl dört yüz mikdârı vâridât ve emvâl mukarrer iken seneden seneye kırk elli bin akçe ancak harcandığı sübût bulmuş ve..."[25] Kınalı-zâde Hasan Çelebi de Hayâlî'nin oğlu Ömer Bey'in herhangi bir vazife almadan uzun müddet zeametle geçindiğini belirtir.[26] Bütün bunlar şairin son yıllarında fazla sefalet çekmediğini göstermektedir.

Uzun zaman bekâr olarak yaşayan Hayâlî'nin evlendiği ve iki çocuk sahibi olduğu bilinmektedir. Bunlardan Ömer Bey de şair olup Halep Defterdarlığı yapmıştır.[27] Farsçadan Türkçeye manzum tercüme bir eser yazmıştır.[28] Muradiye Camii'nde Mesnevi okutmuştur. Ayasofya binasına ait bir tarihçesi olduğu da söylenmektedir.[29] Vefat tarihi ve yeri hakkında farklı görüşler vardır. En muteber olan, 1022/1613 yılında Edirne'de öldüğü rivayetidir.[30] Hayâlî Bey'in şu kıtada, annesi öldüğü için yetim kaldığını söyleyerek padişaha tavsiye ettiği oğlu Ömer Bey olmalıdır:

Bir Hayâlî-zâde benden vardur ey Şâh-ı kerîm
Anası Hak rahmetinde kendü kalmışdur yetîm
Dergehün deryâ senün zâtun güneş rûşen bu kim
Ka'r-ı deryâda güneşden nûr alur dürr-i yetîm

MU 445/5

Şahsiyeti

Hayâlî Bey'in en önemli vasfı istiğna sahibi oluşudur. Âşık Çelebi, onun bu hususiyetini örneklerle uzun uzun anlatır: "Ammâ merhûmun hulk u hasâyili ve siyer ü şemâyili böyle idi ki zâtı mutlaka kuyûd-ı âlemden âzâde ve levh-i hâtırı hutût-ı huzûz-ı dünyâdan sade idi. Egerçi fıtratda tab'ı ve şânı âlî ve bülend idi. Ammâ hâk-i meskenetde ve menâl-i mezelletde bir gedâ-şîve ve derd-mend idi. Uluvv-i câh-ı serîri ve derûn-ı âgâh-ı ma'nevîyi cem itmiş bir şeh-levend idi. Mülk ü mâl ve ehl ü ayâl ve mansıb u menâl ve sâir âmâl iştigâlinden mücerred idi. Zencirlerle baglasan ahkâm-ı dünyâya gayr-ı mukayyed idi."[31] Şairin "Dünyâya rübûde ve hubb-ı câh ü mâl ile alûde" olmadığını kaydeden Âşık Çelebi, onun bu sebepten malına mülküne de tasarruf etmediğini belirtir: "Belki pür-istiğnâlıgından ve bî-pervalıgından idi ki idrârât ve ihrâcâtına mutlakâ iltifât itmezdi. Sâirler gibi defter-i dahl ü harcı mahz u isbât itmezdi, eger nukûd ü ecnâsdur ve eger me'kulât ü libâsdur, nice gelürse öyle giderdi. Alan alur, viren virür, her kişi mâlikâne tasarruf iderdi. Timârından niçe kantar rûgân ve asel gelürdi. Kendü ferâğ-ı bâlinden bir kaşık yagın yimezdi. Gayrılar asele kovan arısı üşer gibi kaynayup etekleri yağa banardı ve kerrât u merrât hâslarından nakd-i akçe gelüp kimi emânet ve kimi karz nâmına illere virilürdi. Kendü unudur giderdi. Katlak kazanur kaltaban yir didikleri meseline dönerdi. Ahvâlin rabt ve emvâlin zabt bilmezdi ve bil-cümle bî-kaydlık bî-pervâlık a mâlinde hatâ itmez zabt kılmazdı."[32] Aynı sebepten dolayı şiirlerini belli bir yere yazmadığı, bu yüzden çoğunun kaybolduğu belirtilmektedir.[33] Hatta bir defasında Kanunî onun Divanı'nı istetmiş, ancak Vefalı Şeyhzâde Ali Çelebi'de bulunabilmiştir.[34] Bir mesnevi yazması için ısrar eden Âşık Çelebi'ye, meşrebinin böyle bir külfete katlanmaya müsait olmadığını söylemiştir.[35]

Böylesine dünya bağlarından müstağni olan Hayâlî, giyim kuşamına da önem vermemiştir. "Yanında dîbâ-yı murassa ile kabâ-yi murakka' bir idi. Ol cihetden gâh dülbend-i bülendâne ve gâh şebkülâh-ı levendâneye mâil idi."[36]

Hayâlî, hayatının sonuna kadar bu şekilde yaşamıştır: Kayıt tanımayan, eli açık, tok gözlü, müstağni, serazat, rindmeşrep (Dış görünüşe ve dünya işlerine kıymet vermeyen, gönül eri) bir şair... Araştırıcılar onun şımarmak nedir bilmediğini, büyük iltifatlara mazhar olup emsalleri arasında temayüz ettiğinde bile "mu'tâdı olan tavr-ı ârifâne"ye asla halel getirmediğini ifade ederler.[37] Şair, kendi de şiirlerinde bu hususa yer verir, hatta bu istiğna hâli (bk. Tasavvuf) ile övünür. Bir şiirinde "meşreb-i ahrâr" bulduğunu söyler.[38] Bu, onun erkek tavırlı, hür mizacının ifadesidir.

Hayâlî şahsen çok yakışıklı ve güzelliklere karşı hassas bir insandır. Ali Nihad Tarlan, onun "sinirlerinin kuvvetli hâkimiyeti altında zebun bir şahsiyet" olduğunu söyler.[39] Hakikaten, yukarıda hayatından bahsederken belirttiğimiz gibi, daha çocuk yaşta bir Işık dilberine âşık olarak memleketini terk etmesi bu fikri doğrulamaktadır. Âşık Çelebi, onunla ilgili çeşitli aşk maceraları anlatır, birlikte gittikleri içki ve eğlence meclislerinden bahseder.[40]

Yirmi yıl süren dostluğu süresince Hayâlî'nin kendini incitecek bir harekette bulunmadığını belirten Âşık Çelebi, onun arkadaş canlısı, hatır sayan bir insan olduğunu ifade eder. Zaman zaman kızsa da şiirlerine yöneltilen tenkitleri de hoşgörüyle karşıladığı anlaşılmaktadır.[41] Âlî'nin kendine yazdığı bir nazireyi de beğenmiş, "eğer senün ise katı nâmdâr şâir olsan gerekdür" diyerek iltifat etmiştir.[42] Hâletî için de, "eğer biraz şiirle uğraşsa benüm gibi nice şâiri mât ider" demiştir.[43] Bütün bunlar, şairin gayet hoşgörülü ve hakşinas olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte Hayâlî'nin pek dostu bulunmadığı ve diğer şairlere karşı hiç de mültefit davranmadığı bilinmektedir. Sadece hemşerileri Usûlî ve Hayretî ile ülfet etmiştir.[44] Fakat aralarındaki dostluğa rağmen, Hayretî'ye zeamet vermek isteyen İbrahim Paşa'ya caydırıcı sözler söylemekten çekinmemiştir.[45] Diğer şairler için de Paşaya, "zâhirde duânuz iderler, tenhâda hicv iderler" diyerek tezviratta bulunduğu söylenmektedir.[46] Zâtî'nin bir beyti okunduğunda gülerek "o, şiiri yeni sanır" diyerek alay etmiştir. Bu hadiseler, şairin kıskanç, koğucu ve müzevir bir tarafı olduğunu gösterir. Diğer şairlere tepeden bakmaktadır. Kendi yerini korumak için onların aleyhinde bulunmaktan çekinmez. Bu yüzden pek sevilmemektedir. Hiç şüphesiz ki bunda şairin ikbal ve şöhreti etrafında doğan kıskançlıkların büyük rolü vardır. Fakat Âşık Çelebi'nin lehte söyledikleri yanında, müspet olmayan bazı hususların olduğu da muhakkaktır.

Mesela, onun hiçbir şey talep etmediği, ancak dostlarının ısrarıyla bir Rumeli Kethüdalığı ve bir Sancak Beyliği istediği, sonradan pişman olduğu söylenmektedir. Hâlbuki bazı şiirlerinde onun hiç de istiğna içinde görünmediği, tımar, dirlik, tevliyet, mansıp ve hatta deve, kürk gibi şeyler istediği görülür.[47] Bunların bir kısmı, hayatının son zamanlarında zaruret sebebiyle söylenmiş olsa bile, bir kısmının daha önceye ait olduğu kanaatindeyiz. Bu durum, kaside geleneğinin bir gereği olarak da kabul edilebilir. Fakat meseleyi çok yönlü ele alabilmek maksadıyla bu hususu da kaydediyoruz.

Ahmet Reşit tarafından Şehzade Mustafa'nın katli hadisesinde Hayâlî'nin parmağı olduğu iddia ediliyorsa da bunu ihtiyatla karşılamak lazımdır. Ali Nihat Tarlan'ın dediği gibi bu, şairin Şehzade Mehmed için uzun bir mersiye yazdığı hâlde Şehzade Mustafa hakkında bir şey yazmamış olmasından kaynaklanan bir rivayet olabilir.

Âşık Çelebi, şairin "hezl ü hicve mâil olmadığını ve kimesnenün hakkında nazm u nesrle bed söylemege fail bulunmadığını" söylerse de bazı örnekler zikretmekten kendini alamaz.[48] Yahya Bey'in ona yazdığı hicivlerde çok ileri gittiği, bu yüzden Hayâlî'nin bu hususta "mecbûr, ma'zûr ve hatta mazlûm" olduğu doğrudur.[49] Fakat şairin sözü "sinkâf"a kadar vardır-

dığı da bir gerçektir. Kandî'nin kendi hakkında yazdığı hicvi duyunca kafayı çekmiş, eteğine doldurduğu taşlarla onun şekerci dükkânını tuz buz etmiştir.[50] Ayrıca, Ali Bali, Remmâl Haydar vs. hakkında da hiciv söylemiştir.

Eseri

Hayâlî Bey'in Divanı'ndan başka eseri bilinmemektedir. Âşık Çelebi, "gazel şâir hâline şâhid ve mesnevî hâkimdür" diyerek ona bir mesnevi yazmasını söylemişse de o, "benim meşrebüm bilürsün, bir hikâyeye ibtidâ idüp itmâmiyle mukayyed olmak tekellüfdür. Ben âlem-i tekellüfden degül belki âlem-i teklifden âzâde bir herifüm" diye cevap vermiştir. Fakat bir gün bir mesneviye başladığını ve "bahr-ı hafîf" de iki yüz beyit yazdığını söylemişse de Âşık Çelebi'nin kaydetmesine razı olmamıştır.[51] Bazı kaynaklarda onun *Leylâ ve Mecnun mesnevisi* bulunduğu yazılıdır.[52] Fakat bunun Hayâlî mahlaslı bir başka şair (Abdü'l-Vahhâb, I. Selim devri)'e ait olduğu anlaşılmıştır.[53] Kınalızâde bu şairden bahsederken "... bu bir iki beyit eş'âr mezbûrun güftârındandur. Galat idüp Hayâlî-i meşhûr Dîvan'ınında yazarlar" demektedir.[54] Aynı şekilde Revânî'nin bazı şiirleri de karıştırılmıştır.[55]

Hayâlî Bey'in elimizdeki tek eseri Divanı'dır. Şairin şiirlerini divan hâline getirmediği, hatta bir defasında Kanunî istetince mürettep olarak ancak Vefalı Şeyhzâde Ali Çelebi'de bulunabildiği, bu nüshadaki şiirlerin de eksik kaydedildiği söylenmektedir.[56] Fakat bazı beyitlerinde bizzat divan tertip ettiğini belirten ifadelere rastlanmaktadır:[57]

Husrev-i mülk-i suhan oldu Hayâlî Husrevâ
Hayl-ı şi'rin cem' edüp bir hûb dîvân eyledi
K 54/17-18

Divan'da "Ez Eş'âr-ı Gül-i Sad-Berg" başlığı altında bazı gazeller kaydedilmiştir.[58] Ayrıca, yedi beyitlik bir de "Dîbâce-i Eşârı Gül-i Sad-Berg" bulunmaktadır.[59] Bu da gösteriyor ki, şair seçtiği yüz şiirin başına bir de dibâce ekleyerek padişaha takdim etmiştir:

Sunup bu nazmı dest-i Şehriyâra
Gül-i Sad-Berg'i ergürdüm bahâra
85/7

Hayâlî Bey Divanı, kasideler, musammatlar (murabba, muhammes, tahmis, muaşşer vb.), gazeller ve mukattaat bölümlerinden meydana gelmiştir. 668 gazel, 25 kaside, 15 musammat ve 33 mukatta bulunmaktadır. Kasidelerden 12'si, gazellerden 449 tanesi rediflidir. "Redifli şiirler, şairin muhayilesinin bütün genişliğiyle aksettiği şiirlerdir. Denilebilir ki müşahhas rediflerde şairin en geniş manasıyla kültürü ve hayal gücü aksederken, dil de mefhum zenginliği kazanmaktadır."[60] Redifin ahenk yönünden şiiri kanatlandırdığı ve bir bütünlük kazandırdığı da unutulmamalıdır.

Ayrıca, Divan'daki 668 gazelden 604'ü beş beyitten meydana gelmiştir. Zaten gazelin 5, 7, 9 gibi tek rakamlı beyitlerle yazılması bir gelenektir. Bu sebepten, altı ve sekiz beyitlik gazellerin bir kısmı nüsha farklarıyla ve ortaya çıkmış olmalıdır.

Hayâlî Bey Divanı'nda en çok kullanılan vezinler şunlardır:

Remel

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün 299 şiir (15'i kaside)
Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilün (fa'lün) 84 şiir
Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün) 69 şiir

Hezec

Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün 108 şiir (3 ü kaside)

Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün 22 şiir

Mefâîlün mefâîlün feûlün 19 şiir

Mef'ûlü mefâîlün mef'ûlü mefâîlün 3 şiir

Muzârî

Mef'ûlü fâilâtü mefâîlü fâilün 116 şiir (3'ü kaside)

Mef'ûlü fâilâtün mef'ûlü fâilâtün 12 şiir

Muctes

Mefâîlün feilâtün mefâîlün fa'lün 23 şiir

Cedîd

Feilâtün (fâilâtün) mefâîlün feilün 13 şiir

Şiir ve Şair Hakkındaki Görüşleri

Divan şairi, eserinde zaman zaman şiir ve şair hakkındaki görüşlerini dile getirir. Bunların değerlendirilmesiyle şairin sanat anlayışını bizzat kendi ağzından öğrenmek mümkündür.[61]

Hayâlî Bey Divanı'nda da şairin şiir anlayışını belirten beyitlere rastlıyoruz. Şair önce ele aldığı konunun ve ifadenin güzelliğine dikkat eder. "Ben ki eş'ârumda vasf-ı zülf-i meftûn eyleyem" diyen şair, böylece nice Leylî-sıfat mahbûbu mecnûna döndüreceğine inanır.[62] O, şiirini "dinleyenlere feyz veren bir mahabbet dâstânı" olarak isimlendirir.[63] Çünkü şiir candan, gönülden bile gizlenen aşk sırlarını ifade etmektedir.[64]

Hayâlî Bey, şiirde "hakîkat" mefhumuna çok önem verir. "Nükte" veya "nikât-ı hakîkat" şeklinde ifade edilen bu kavramın tasavvufî manada kullanıldığı görülür:

Şi'ründe ey Hayâlî nikât-ı hakîkat an
Tâ dostâna her biri bir dâsitân ola
G 101/9-5

Hayâlî nazmının her nüktesinden neş'e tahsîl et
Hakîkat camı içre bade-i bezm-i ezeldür bu
G 340/6-5

"Zımmen anlaşılan, ince ve dakik mana şeklinde tanımlanan nükte, yukarıda zikredilen hakikat kavramıyla birlikte ele alınır. Hayâlî Bey'in bu temayülü onu diğer şairlerden ayırır:

Fehm kıl nazm-ı Hayâlî'den nikât-ı bî-aded
Nice rengîn câmeyi bir şâhid-i mevzûn geyer
G 158/72-5

Hayâlî nazmının bir mısra'ından behremend ol kim
Hakîkat nüktesin söyler bunun birdür çogu azı
G 437/93-5

Hayâlî, şiirini "sûzinâk, pür-sûz vs." olarak vasıflandırır. Bu husus, devrinin sanat anlayışı yanında şairin nasıl bir şiir ortaya koymak istediğini de göstermektedir:

Ey Hayâlî çün ocağısın mahabbet nârının
Tarz-ı Husrev'den kelâmun sûzinâk olmak gerek
G 257/40-5

Pâdişâh-ı mülk-i ma'nîdür Hayâlî derdi ger
Şîr-i pür-sûzum göreydi Husrev-i şîrîn-suhan
G 324/51-5

Şiirde mana da mühim yer tutar. Şair onu bir güzele benzetmektedir:

Ey Hayâlî şahid-i ma'nâyı sayd etdün velî
Her tarafdan sana sanma ta'ne-i agyâr yok
G 227/2-5

Hayâlî Bey, rengîn söz söylemek ve manayı kuvvetlendirmek için "mesel-âmiz" sözlere yer vermek gerektiğine inanır.[65]

Şiirini "matla-ı güzîde, nâzüg hayâl" olarak da vasıflandıran şair, "sözü rengîn edâ etme"yi kendinin icat ettiğini söyler ve bu hususa çok önem verir:

Sözü rengîn edâ etmek Hayâlî ihtira'dur
Horasan ehli sanmasun bunu tarz-ı Nevâyî'dür
G 141/38-5

Ona göre, teşbih gibi birtakım sanatlar şiiri güzelleştirmeye yetmez. Bunların yanında rengîn (güzel, hoş latif) eda da gerektir:

Teşbîh sâde vermez zînet söze Hayâlî
Rengîn edâ gerekdür eş'âr-ı dil-güşâda
G 346/7-6

Hayâlî, kendine mahsus bir tarzı olduğu görüşünü kuvvetlendirmek için şiirinin kaynaklarını bazen Hassan, Husrev, Câmî vb. şairler (bk. Cemiyet)'e dayandırır:

Hayâlî Bey'in elimizdeki tek eseri Divanı'dır. Şairin şiirlerini divan hâline getirmediği, hatta bir defasında Kanunî istetince mürettep olarak ancak Vefalı Şeyh-zâde Ali Çelebi'de bulunabildiği, bu nüshadaki şiirlerin de eksik kaydedildiği söylenmektedir.

Gösterür nazmı Hayâlî tarzını her şâ'irün
Himmetüm dâmiyle sayd etdüm nice ankâları
G 412/44-5

Hayâlî tarz-ı eş'arun Hasan'dan şîve öğrenmiş
Hakîkat bâdesini câm-ı Câmî'den içensin sen
G 316/37-5

Hayâli Bey, şiiri için "tâze, âbdâr, nâzenin, hayâl-engîz, zîbâ, pür-selâset, ruh-bahş, mevzûn, hûb, nâzüg, bî-bedel" gibi sıfatlar kullanır. Okuyanın feyz alacağını, neşelenip ferahlayacağını söyler. Sevgilinin yanağı vasfında "taze divan" bağladığını,[66] nakşına bakıp ferahlamak için "şi'r-i nâzenîn"i deftere, divana yazdığını,[67] "gazel-i âbdâr"ının diğer şairlerin beyti ocağına su koyduğunu belirtirken aynı zamanda şiirinin bu vasıflarıyla övünür:

Beyti ocağına su koyan cümle şâ'irün
Cânâ Hayâlî'nün gazel-i âbdârıdur
G 143/42-5

Hayâlî'nin şiiri için kullandığı belli başlı teşbih ve mecazlar şunlardır: Mâhî, bahr, emvâc-ı deryâ, dürr, dürr-i meknûn, dürr-i şehvâr, gevher, cevâhir, güher-bâr, lü'lü'-i lâlâ, dem-i İsâ, hatt-ı nigâr, nûr-ı dîde, şâhid-i mevzûn, Süreyyâ, 'izâr-ı Leylî'de bir turra-i anber-feşân, âb-ı firâvân, çerâğ, Mantıku't-Tayr, kuş dili, murgân-ı kudsî, Seb'a-i Mu'allaka, sihr, efsûn Samirî sihri, gül-efsûn, rengîn fesâne, tûtiya. Meselâ:

Ey Hayâlî bu nazm-ı gevher bâr
Hatif-i gaybdan mı mülhemdür
G 146/50-5

Hayâlî başladı rengîn fesâne söylemege
Cihân ana görünelden hayâl-i hâb gibi
G 349/7-5

örneklerinde orijinal hayallere yer verilmektedir. Burada şiirin İlahî ve metafizik bir kaynaktan geldiğine inanılmaktadır.[69] Şairin "tab"ı da bu görüş doğrultusunda ele alınır:

Tab'-ı Hayâlî menba'-ı ayn-ı İlâhîdür
Mâhîleri çıkarsa n'ola aşina sana
G 104/15-5

Tab', şairin doğuştan sahip olduğu sanatçı yaratılışı, tabiatı demektir. Hayâlî Bey onu, "murg-ı hoş-elhân, bülbül, sedef, menba'-ı ayn-ı İlahî, lücce, semend şahbâz, güher-bâr, mevzûn vb." tavsif ve teşbihler içinde ifade eder.[70] Henüz on dört yaşında bir çocukken "tab'-ı mevzûn"u ile şöhret kazandığını söyler, bunda padişah ve diğer ileri gelenlerin lütuf ve ihsanının rolünü belirtmeyi de ihmal etmez.

Şairin tabı yanında gönlü de şiirin doğduğu yer olarak kabul edilir. Genişliği ve derinliği dolayısıyla gönül denize, şiirin satırları da dalgalara benzetilir:

Hayâlî'nün dili deryâya benzer
Sutûr-ı şi'ridür emvâc-ı deryâ
G 98/3-5

Şair, kendisi hakkında da birtakım teşbih ve tavsiflerde bulunur: "Pâdişah-ı mülk-i ma'ânî, mülk-i suhanun emîri, Husrev-i mülk-i suhan, âlem-i nazmun Süleymânı, şi'r ehlinün sultânı, nazm serîrinde sâhib-erkân, sâhib-dîvan, ehl-i nazmun mümtâzı, nazm kişverinün tâc-dârı, âb-ı ruh-ı heft-kişver, âb-ı ruh-ı mülk-i âl-i Osmân, bahr-i kelâmun gavvâsı, suhan şehbâzı, suhanperver, gazelhân, nüktedân, üstâd, gül, nahl-i hüner vs."[71] Bu ifadelerden şairin kendini devrinin en büyük şairi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bahsedilen benzetmelerde şairin hayatı ile ilgili özelliklerin bulunduğu muhakkaktır. Mesela, onun hayal dünyasındaki orijinalliklerin bir kısmını tasavvufi eğilimiyle izah etmek mümkündür. Yine Bâkî, Yahya Bey gibi birkaç şair dışında pek görülmeyen, şairin pehlivana benzetilmesi hususu da, Hayâlî'nin Rumelili oluşuna bağlanmaktadır:[72]

Bugün devrinde bir Dârâ-yı Cem-kadr ü felek-tahtun
Hayâlî arşa-i nazmun ser-amed pehlevânıdur
G 186/128-5

Şair, şiiri ile çevrenin münasebetini de aksettirir. Bu çevre, okuyucu veya diğer şairlerden ibarettir. Bunların tavrı olumlu veya olumsuzdur. Şiirinin "vird-i zühhâd" ve "makbûl-i tab-ı ehl-i nazar" olduğunu belirten şair,[73] kendisine çeşitli imkânlar vererek, takdir ve teşvik eden padişahlık müessesesinin önemine de işaret eder. Padişah yanında ileri gelen devlet erkânının da incelmiş bir zevk ve kültürle birtakım kabiliyetleri tespit edip desteklediği bir gerçektir:

Bir libâs-ı sultânî durur nazm-ı şerîf
Ey Hayâlî bu libâsı sanma kim her dûn geyer
G 186/129-5

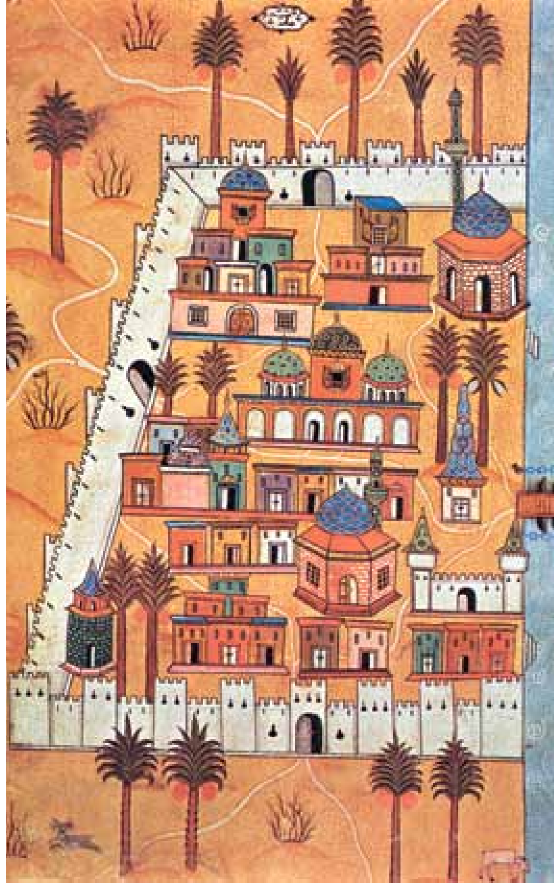
Şairin şiirini beğenmeyen veya çekemediği için olumsuz tavır alan bir çevre de vardır. Hayâlî Bey, şiir denizinde seyrederken inci bulunamayacağını, onun için dalgıç gibi baş aşağı dalmak gerektiğini söyleyerek onlara cevap verir.[74] Diğer şairlerin kendine hücumunu, karganın şahbaza saldırmasına benzetir.[75] Bir beytinde, adını zikrederek şair Sehâbî'ye çatar.[76] Yahya Bey ile karşılıklı olarak yazdıkları hicivleri meşhurdur.[77]

Hayâlî, kendini üstat olarak kabul edilen İran, Arap ve Türk şairleriyle mukayese eder. Böylece, onların yolundan gittiğini, onların seviyesinde veya daha üstün eserler verdiğini ifade imkânı bulur.[78] O, başka şairlerin manalarını alıp şiirine koymayı doğru bulmaz. Avını kendi avlayan bir şahbaz gibi orijinal ifade peşindedir:

Tab'-ı Hayâlî ma'nî-i gayrı alup ni'der
Şehbâzdur ki sayd özü eyler şikârını
G 428/75-5

Bu sözleriyle belki de kendine yöneltilen "tevarüt" iddialarına cevap vermektedir.[79] Şu beyitte de birçok şairin Selman ve Zahîr'in şiirlerinden intihalde bulunduğunu, kendinin böyle şeylere tenezzül etmediğini ifade eder:[80]

Zahîrün arkasından müste'âri câmesin almaz
Tırâş etmez o gayrılar gibi dîvân-ı Selmân'ı

K 64/22-24

Bir gazelini "vaz-ı dervişâne" diye isimlendiren şair başkalarının şiirinde "elfâz-ı zevk-i rûhânî" bulunmadığını söyleyerek, şiirlerindeki tasavvufî neşvenin kendine mahsus bir hususiyet olduğuna işaret eder. "Anlamaz şimdiki şairler Hayâlî tarzını" diyerek, devrinin ötesinde bir şiir anlayışına sahip olduğunu belirtir. "Erbâb-ı şi'rün eksük olmaz böyle yalanı" ifadesinde eski bir telakkiyi tekrar eder.

Divan'ındaki Atasözleri ve Deyimler

XV. asırda Necâti Bey ve takipçilerinde görülen şiirde hususiyetle atasözleri ve deyimlere yer verme temayülü XVI. asırda da rağbet görmüştür. Klasik edebiyatın altın çağı olan bu devirde yetişen büyük şairler, Türkçenin mecazlar dünyasını, kelimelerin nüanslarını, inceliklerini, ifade imkânlarını çok iyi bilmektedir. Atasözleri ve deyimleri kullanırken, kelimelerin lügat ve deyim manalarıyla ustaca oynarlar.

XVI. asrın en büyük şairlerinden olan Hayâlî Bey de Necâti Bey yolunu tutanlardandır. Şair, bu asırda şahsını Necâti'nin yerine ikame eder. Hatta onun önce gelişini "diken gülden önce gelir" şeklinde izah

ederek kendini üstün tutar.[81] Bir gazelinde yer alan şu sözler, şairin hiç olmazsa hayatının bir döneminde Necâti mektebine dâhil olduğunu göstermektedir:

Ey nazm-ı Hayâli gibi rengîn söze tâlib
Her ma'nî-i hassun mesel-âmîz söz olsun

G 332/69-6

1. Atasözleri

Hayâlî Bey Divanı'nda atasözleri, irsâl-i mesel yoluyla zikredilirken ya aynen iktibas edilir veya vezne uydurmak gayesiyle küçük değişiklikler (kelimelerin yerini değiştirme, kelime ilave etme, çıkarma vb.) yapılır. Bazen de atasözünün mana olarak iktibas edildiği, daha doğrusu ona telmih veya işaret edildiği görülür. Bazı beyitlerde "bu meseldür, bu mesel meşhûrdur, bu söz meşhûrdur" gibi ifadelerle atasözü olduğu belirtilir, çoğu zaman da buna gerek duyulmadan olduğu gibi yazılır. Birtakım sözlerin ise atasözü olup olmadığını kestirmek mümkün değildir. Bunlar kelam-ı kibardan veciz, hikmetli sözler olabileceği gibi, günümüzde unutulmuş atasözleri de olabilir.

Ahmet Reşit tarafından Şehzade Mustafa'nın katli hadisesinde Hayâlî'nin parmağı olduğu iddia ediliyorsa da bunu ihtiyatla karşılamak lazımdır. Ali Nihat Tarlan'ın dediği gibi bu, şairin Şehzade Mehmed için uzun bir mersiye yazdığı hâlde Şehzade Mustafa hakkında bir şey yazmamış olmasından kaynaklanan bir rivayet olabilir.

Hayâlî Bey Divanı'nda atasözleri ve deyimlerin ustalıkla kullanıldığı, kelimelerin lügat ve mecaz manaları ile Divan edebiyatı estetiği içinde çeşitli sanatlar (cinas, tevriye, ihâm-ı tenâsüb)'a yer verildiği dikkati çeker. Bazen atasözünün çekirdeği olan kelimeyle kurulmuş deyimler de aynı beyitte toplanarak ifade zenginleştirilmektedir. Bu örnekler, şairin dile hâkimiyetini göstermesi bakımından önemlidir ve gerçekten başlı başına incelenmeye değer bir konudur.

"Sesini yükseltmeyene hakkını vermezler." Bu husus, "ağlamayan çocuğa süt vermezler" atasözünün vezne uydurularak kullanıldığı beyitte şöyle ifade edilmiştir:

Güldürmez âdemi dehr akıtmayınca göz yaş
Oğlana süt verilmez aglamayınca kardaş

G 216/8-1

Atasözünde yer alan "ağlamak" kelimesi mecazi olarak "istemek, talep etmek" manasındadır.

"Alan bir kıldan alır" atasözü hiçbir değişikliğe uğramadan olduğu gibi yazılmıştır. Divan edebiyatında sevgilinin bel (miyân)'i çok ince düşünüldüğünden "kıl" kelimesiyle ona da işaret edilmektedir:

Miyânun fikridür eğlencem ancak
Alan bir kıldan alur pâdişâhum

G 272/5-2

"Ateşle pamuğun oyunu olmaz" veya "ateşle pamuk bir arada durmaz" şeklinde söylenen atasözü, şu beyitte aşağı yukarı aynı şekilde kullanılmıştır:

Penbe ile âteşün gerçi ki yokdur oyunu
Od içinde bülbülü saklar semender-vâr gül

K 37/12-7

Bazı beyitlerde zikredilen atasözleri, "meşhûr meseldür" diye belirtilir. Aşağıdaki örnekte de "az olsun uz olsun" atasözünün o devirde çok yaygın olduğu anlaşılıyor. "Câna geçmek" deyimiyle kirpik okunun canı delip geçmesi veya "makbûle geçmek" manaları kastedilmektedir. "Bir" kelimesi "nâvek-i müjgân"ın sıfatı olmakla beraber, "cân"a ait olarak da düşünülebilir. Az ve uz olmak da "bir" ile ilgili olarak söylenmiştir:

Bir câna geçer nâvek-i müjgânunı gönder
Meşhûr meseldür bu ki az olsun uz olsun

G 332/69-2

Bahar ve hazan tezadı üzerinde kurulan ve:

Dediler kim hazân eyyâmı geldi vakt-i 'işretdür
Bahârından ne gördüm kim görem anun hazânından
G 321/46-4

beytinin ikinci mısrasında yer alan atasözü, "dağında ne gördüm ki dumanından ne göreyim" atasözünü hatırlatır.

"Bir isteyen ikiden bîhaber gerek" sözü, tasavvuftaki vahdeti ifade etmektedir. Atasözü karakterinde görünmekle beraber, veciz ve hikmetli söylenmiş bir kelam-ı kibar da olabilir. Biz her ihtimale karşı kaydediyoruz:

Bilmez iki cihân gamını mübtelâ-yı 'aşk
Zîra bir isteyen ikiden bi-haber gerek
G 248/23-4

"Bir ülke veya tahtta iki padişah olmaz" atasözü, aynı zamanda Türk devlet anlayışının da bir ifadesidir. Bunun imkânsız olduğu "kuru gavgâ" deyimiyle anlatılmıştır:

Gerekmez cân kim 'aşkun yeter dil mülküne sultân
İki şeh bir vilâyetde mücerred kuru gavgâdur
G 174/103-4

"Dağ üstü bağ olmaz" atasözünde, "dağ" kelimesinin yara manasına da işaret edilmektedir:

Hayâlî gibi ger 'âşık sana dağ üstü bâğ olmaz
Melâmet tablını derbend-i gamda çalabilmezsin
G 331/67-5

"Deli ne olsa söyler" atasözü, "köpüklü deli" deyimiyle birlikte kullanılmıştır. Bu deyim, bazı delilerin ağzından köpükler saçarak konuşmasından dolayı söylenmiş olmalıdır:

Yüzüne benzerem dese n'ola şu
Köpüklü bir delüdür n'olsa söyler
G 192/141-3

Âşık, kanlı gözyaşında boğulmamak için rakibe yalvarmaktadır. Bu durumda, "denize düşen yılana sarılır" atasözüyle kendini mazur göstermeye çalışır. Burada rakibin yılan (mâr) olarak düşünüldüğü görülüyor. Atasözü manen iktibas edilmiştir:

Dîde kan ağlar iken eylerem ağyâra niyâz
Suya gark olsa kişi destini sunar mâra
G 357/30-4

Sevgilinin serviye benzeyen boyu yanında çınar daha kısa kalır. Bu husus, "dest ber bâlâ-yı dest (el elden üstündür)" atasözüyle ifade edilmiştir. El kelimesi dolayısıyla çınar yaprakları da söz konusudur:

Serv-i kaddündür çinârı eyleyen gülşende pest
Bu mesel meşhûrdur kim dest ber bâlâ-yı dest
G 112/2-1

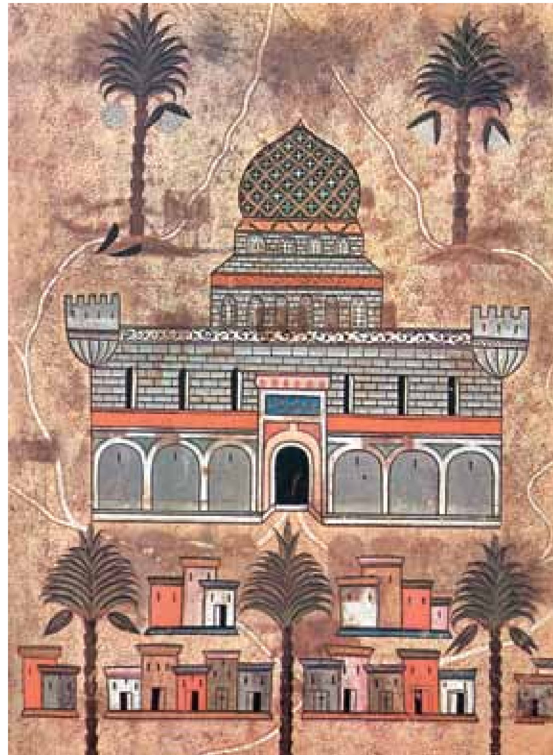
Zahmet çekmeden devlete ermek mümkün değildir. Bu yolda birçok tehlikeyi göze almak gerekir. Âşık da sevgiliye kavuşmak ister, fakat sevgili daima rakiple birliktedir. Şair bu hususu:

Âh kim dilber rakîbün dâ'ima yanındadur
Bu mesel meşhûrdur devlet kazâ yanınadur
G 170/96-1

şeklinde, yaygın bir atasözünü aynen iktibas ederek ifade etmiştir. Bu atasözünü, "devlet" Allah'ın katındadır, onu istediğine verir, şeklinde anlamak mümkünse de, biz yukarıdakini tercih ediyoruz.

"Er ol da baş yar" diye bir atasözümüz vardır. Aynı beyitte "ser (kafa) tutmak" deyimine de yer verilmiştir:

Ser tutmağ ise ger garazun seng-i mihnete

Var baş yar gönül göreyin seni tek er ol

G 264/12-3

"Er olana bir hüner yeter" atasözü de şu şekilde kullanılmıştır:

Da'vada 'âşığa sanemâ terk-i ser yeter
Meydân-ı 'âşk içinde ere bir hüner yeter

G 166/88-1

"Evvela can sonra cihan" şeklinde kullanılan atasözü, âşığın yar derdini hayattan üstün gördüğünü belirtmek maksadıyla zikredilmiştir:

Neyler hayâtı 'âşık olan derd-i yârsuz
Evvel kişiye cân gerek andan cihân gerek

G 256/39-3

"Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer" sözü de şairimize atfedilmekle beraber, biz Divan'da böyle bir mısraa rastlamadık.

Zahmetsiz rahmet olmaz. Bu husus, "genc bî-renc olmaz" veya "renc çekmeyen genc bulamaz" atasözleriyle anlatılır:

Ne gam ger vasl-ı yâr içün çekem renc
Kişi kim renc çekmez bula mı genç

G 118/3-1

Hayâlî 'aşka düşdün çünki sabr et
Kim olmaz 'aşk bî-gam genc bî-renc

G 118/3-5

Eskiden hazine veya defineleri yılanların beklediğine inanılırdı. Sevgilinin yüzü hazine (genc), iki zülfü yılan olarak düşünülerek, bunların devamlı bir arada bulunuşu meşhur bir atasözüyle anlatılmıştır:

N'ola dûr olmazsa yüzünden iki zülf-i siyâh
Bu meseldür gence erse etmez anı mâr terk

G 258/43-3

Melamet yoluna giren kişi, gönlündeki mihnet yarasından gam çekmez. Zira "gülü seven dikenine katlanır" denilmiştir. Bu atasözü de beyitte biraz değişikliğe uğramıştır. "Diken" kelimesi, dikmek fiilinden ism-i fâil olmakla beraber, gül ve cefâ-yı hâr kelimeleri ile ihâm-ı tenasüb teşkil edecek şekilde kullanılmıştır:

Dilde dağ-ı mihmeti olsun melâmetden ne gam
Bu çemende gül diken kaçmaz cefâ-yi hârdan

G 307/18-4

Ferhad, Bîsütûn Dağı'nı yardığı için Kûhken diye de anılır. "Hangi taş katı ise başını ona vur" atasözü, "başa iletmek ve baş dövmek" deyimleriyle birlikte kullanılmış, sengdil ve taş kelimeleriyle tenasüp yapılmıştır:

San'at-ı 'aşkı iletdüm başa ben ey seng-dil
Kangı tas katı ise döğsün ana baş Kûhken

G 324/51-2

"Her ahirin bir evveli var" atasözünün bulunduğu beyitte, "ahır etmek" deyimi de yer almaktadır:

Beni devrân eger kim âhır etse
Ne gam her âhirün bir evveli var

G 163/82-3

Nâfe, ahunun göbeğine kan oturmasıyla elde edilen güzel kokulu misktir. Bûy kelimesi, kokudan başka ümit, umma, sevgi, tamah, huy, tabiat, kısmet, pay, nasip vb. manalara da gelir. "Dem vurmak", bir şeyden söz açmak demektir. "Dem" kelimesi, aynı zamanda kan manasına geldiğinden "kanı kan ile yumazlar" atasözüyle ilgilidir. Nâfe, ahunun göbeğine oturan kandan meydana geldiği için atasözündeki kanla kastedilen odur:

Eger kim bûy-i hulkünden dem ursa nâfe incinme
Bu söz meşhûrdur derler yumazlar kan ile kanı

K 64/22-16

"Ne verdin de alabilmezsin" veya "ne alıp veremediğin var" şeklinde kullanılan atasözü iki yerde geçmektedir:

Çün ey pervâne 'âşıksın ırakdan yan, yakın gelme
Bu şem'-i meclis-ârâya ne verdün alabilmezsin

G 331/66-4

Çeküp zahmumdan almak yol mudur peykânını yârun
Sen ey hem-dem bana bilsem ne verdün alabilmezsin

G 331/67-4

Hayâlî'nin "O mâhîler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler" mısraı da atasözü gibi kullanılmaktadır.

Dilimizde "sırrını açma dostuna, o da söyler dos-

tuna" atasözünün değişik bir söylenişi aşağıdaki örnekte görülmektedir:

İşidüp benden rümüz-ı 'aşkı Ferhâd etdi fâş
Sırrını olmaz imiş açmak kişi yoldaşına
G 389/93-4

"İyiliği eyle suya sal, balık bilmezse Hâlık bilir" atasözü, şu beyitte kısmen iktibas edilmiştir:

Kıl eylügi sal suya ki deryâlar eder dür
Şol katreyi kim ebr 'atâ-yi sadef eyler
G 162/80-3

"Meyveli ağacı taşlarlar" atasözü de mana olarak ifade edilmiştir:

Cefâ taşın ne tan atsa Hayâlî sana alçaklar
Belâgat mîvesin peydâ eden nahl-i hünersin sen
G 317/38-6

Alışkanlıkları terk etmenin çok zor olduğunu belirten şu söz farklı söylenişlerle yaygın olarak kullanılmaktadır. Bir başka şairde "kişi mu'tâdını terk eylemek gâyetle müşkil hâ" şeklinde rastlamıştım. Atasözü gibi kullanılmakla beraber, Arapça veya Farsçadan tercüme de olabilir:

Ey Hayâlî 'aşka inkâr etse zâhid tan degül
Hayli müşkildür kişi terk eylemek mu'tadını
G 428/75-5

Şehzadelerin sünnet düğünü münasebetiyle yazılan bir kasidede:

Şer' kesdügi parmak acımadı
Gerçi kim akdı lâle-gûn kanı
K 49/16-6

denilerek, "şeriatın kestiği parmak acımaz" atasözüne yer verilmiştir.

"Yârsız kalır cihanda aybsız yâr isteyen" sözü diğer şairler (Ahmed Paşa, Muhibbî vs.)'de de görülür. Herhâlde atasözü olmalıdır:

Derd-i dağ-ı 'aşk ile geldi Hayâlî kılma red
Yarsuz kalur cihânda aybsuz yâr isteyen
G 307/19-7

2. Deyimler

Hayâlî Bey Divanı'nda çok sayıda deyime de yer verilmiştir. Bunlar, ifadeyi kuvvetlendirmek için tenasüp, ihâm-ı tenasüb, tevriye ve cinas sanatları içinde kullanılmaktadır. Mesela:

N'ola derlerse gözün aydın bana ey nûr-ı 'ayn
Çün hayâlünle müşerref oldu çeşm-i rûşenün
G 278/16-4

beytinde "gözü aydın" deyimi ile "nûr-ı ayn" ve "çeşm-i rûşen" sözlerinin kullanılışı gibi.

Yusuf'un güzelliği karşısında Mısırlı kadınların ellerini kesmesi hadisesine telmih yapılan beyitte, "elden gitmek" deyimi ile "eller" kelimesi bir arada zikredilmiştir.

Cemâl-i Yûsuf içün yaralandıyse eller
Benüm nigârum içün başlar gider elden
G 337/79-4

"Dem" kelimesi, kan, nefes, an, vakit, saat vb. manalara gelir. Hayâlî Bey Divanı'nda "dem" kelimesi kan unsurunun geçtiği her yerde zikredilir. Yukarıda "kanı kan ile yumazlar" atasözünün geçtiği beyitte "dem vurmak" deyimi de yer almıştı. Şu örnekte ise dem kelimesi üç değişik şekilde tekrar edilmiştir:

Demler durur ki hak-i rehünden urur demi
Ağarsa gözlerüm demidür çok geçürdi yaş
G 213/2-3

"Bir içim su" deyimi ile "Çeşme-i Hayvan"; "başında od yanmak" ile "yanup yakılmak"; "başı göğe ermek" sözlerinin bir arada kullanıldığı bu gibi örneklerde aynı sanat endişesi söz konusudur. "Âbı düşmek" güzelliği, taraveti kaybolmak demektir. Aşağıdaki örnekte su ve ırmak kelimeleri de zikredilerek ihâm-ı tenasüb yapılmıştır:

Su gibi kalbün eritsen söyleme ırmağ-vâr
Zâhidâ abı düşer anılsa geçmiş mâcerâ

G 107/21-3

"Baka kalmak" deyimi, fenâ-bekâ tezadını hatırlatacak şekilde, "bağrı delinmek", aynı zamanda incinin delinmesini ifade etmek üzere kullanılmıştır. "Göz kulak olmak" deyimi ile yıldız, nergis, yara vb. unsurlar "göz"e; hilal, gül vb. unsurlar "kulak"a; "dil uzatmak" deyimiyle de dalgalar "dil"e benzetilmektedir. "Göz dikmek" deyimiyle sûzen-i İsâ da zikredilerek ihâm-ı tenasüb yapılır. "Ayağa düşmek ve başa çıkmak" deyimleri tezat ve tevriye sanatları içinde ifade edilir:

Ayağa düş dilersen başa çıkmak
Bununla başa çıkdı câm-ı sahbâ

G 98/3-3

Bazı gazellerde "üç günde bir, el çekmek" gibi deyimler redif olarak kullanılmıştır.[82] "El-gıyâs" redifli gazel ise baştan başa elle ilgili deyimler (el vermek, el uzatmak, el almak, zulm eli, el bir etmek, elden çıkarmak vs.) üzerine kurulmuştur.[83] Buna benzer örnekler gazel konusunda incelenmeye değer bir husus olmalıdır.

Divan'daki bazı deyimler âdet ve inanışları yansıtır: Ekmek-tuz hakkı, aş yermek, alnında kara yazı, yıldızı düşmek, yıldızı barışmak, Allah versin (dilenciye) vb.

Bir kısım deyimler küçük kelime değişikliklerine uğramıştır: Üstühâna tîg ergürmek (bıçak kemiğe dayanmak), ser (kafa) tutmak, şemler (mumlar) yakup aramak gibi.

Bazı kelimeler (can, el, göz, yüz, kan) ile yapılan deyimlerin fazlalığı dikkati çekmektedir. Bu husus, dilin kendi imkânları ile ilgili olabileceği gibi, şairin şahsi temayülü ile de alakalı olabilir.

Hayâlî Bey'in Şöhreti ve Tesiri

Devrin bütün tezkirecileri Hayâlî Bey'in büyük bir şair olduğu görüşündedir. Âşık Çelebi onu "meşhûr Hayâlî Bey" diye anar. Rumeli şairlerine serdar olduğunu belirtir. "Sehl zamanda şi'r söyleyüp hâl u hat vasfında üzerinde nokta konmayacak gazeller yazdığı"nı kaydeder.[84] Ondan "bülend ma'nâlar ve nâdir fehvâlar, 'âşıkane teşbih-i dil-pezîrler ve muhakkıkâne ve müdakkıkâne ta'bîrler, mutasavvıfa'ne kelimât ve mutasarrıfâne ebyât sâdır olmışdur"[85] der. Bu sebeple, Hayâlî'de bir kutsiyet görenler bile bulunmaktadır: "Ululardan mervîdür ki: Hayâlînün kuvve-i kudsiyesi 'âlem-i üns ile âşinâ ve dîde-i aynel-yakîni kuhl-i rûşenâ-yi gubâr-ı âlem-i gayb ile binâ idi."[86]

Kınalızâde, Hayâlî'yi "Diyâr-ı Rûm'un sultânü'ş-şu'arâsı" olarak görür. Âlî ve Beyânî de aynı kanaattedir. Latifî ise, zamanında gazel söyleyenlerin başında, söz sanatlarıyla hayal ve süse önem veren, hakikat ve mecazda kendine mahsus bir üslubu olan meşhur bir şair diye tarif eder.[87] Ahdî, ona "Rûm'un Hâfız-ı Şîrâz"ı der. Çağdaşı şairlerden Sâfî de Hayâlî'yi Hâfız'a

benzetmiştir[88] Âlî'ye göre, "Rum şâ'irine edâyı bülend semtin evvelâ Hayâlî göstermişdür ve asrının meliküş-şu'arâsı idügi tahkîke yetmişdür".[89] Sehî Bey, Hayâlî'nin gazel üstadı olduğu, yeni manalar yaratma hususunda kendine has bir tarzı bulunduğu, şiirlerine nazire söylemenin imkânsız olduğu görüşündedir.[90]

XVI. asır şairlerinden Huşû'î'nin Âlî hakkında söylediği, *"Tahayyülde, meselde reşk-i Emrî vü Hayâlî'dür"* mısraı Hayâlî'nin hayâl ve sanat itibarıyla kıskanılacak derecede üstün şiirler yazdığının bir delili sayılabilir.[91] Kendini birçok şairden üstün gören Âlî de Divanı'nın mukaddimesinde onu her vechile şair, şiir sanatında mümtaz, şairler arasında serefrâz olarak gösterir, hatta ona nazireler yazdığını ifade eder.[92]

Yetim Ali Çelebi de bir gazelinde kendini Hayâlî ile karşılaştırırken onu parlak sözlerle anar:

Hayâlî bahr-ı fikretde neheng-âsâ şinâverdür
Yetîm ol bahr ka'rında yüzer gavvâs-ı gevherdür

Hayâlî bâz-ı bâzû-yı belâgatdür şikâr almış
Yetîm anun gibi kuşlar uçurmuş bâd-ı sarsardur

Hayâlî tîg-ı elfâzı salarsa rub'-ı meskûna
Yetîm elfâzınun zîr-i nigûnı heft-kişverdür

Hayâlî şah-ı pür-ezhâr-ı bâğ-ı hüsn-i behcetdür
Yetîm ol vâdîye düşmüşlere sâlâr u rehberdür[93]

Köprülü'ye göre, "Zâtî henüz şöhretinin zirvesinde bulunurken sanat hayatına atılan Hayâlî, şüphesiz Zâtî'den daha kuvvetli, daha orijinal bir şairdir."[94] Kasideleri de kuvvetli ve canlı bir üslupla yazılmış olmakla beraber en orijinal eserleri gazelleridir. Bunlarda, Rumeli şairlerinde görülen samimilik, kuvvetli ilham, laubalilik, gurur ve istiğna, mahallî renklere itina gibi hususiyetler dikkati çeker.[95]

Onun şiirlerinde, daima tasavvufi *neşveyle* birlikte yürüyen kuvvetli bir heyecan görülür. Klasik edebiyatta kullanılan yaygın müşebbehünbihleri (kendisine benzetilen), kendi hususî heyecanı ve lirizmi içinde ifade etmesini bilmiştir. Onda tasannu, ruhundan kopan kuvvetli ilhamın heyecanı içinde erimiş vaziyettedir. Gerçekten de Hayâlî, "zamanının sanat telakkisinden ziyade ruhunun hakikî şiirine uymuştur" denilebilir. [96] Bundan dolayı, şiirlerinde şekil mükemmelliği ve hassasiyet yoktur.

Tezkirelerde Hayâlî'nin bazı şairler üzerinde etkili olduğu kayıtlıdır. Mesela Ahdî, Rahmî'den "tarz-ı gazelde tev'emân-ı Hayâlî", Ulvî'den "edâ-yi nâzügi misâl-i Hayâlî" diye bahsetmekte,[97] Latifî de Vahidî'nin "Hayâlî tarzına şebih hoşâyende ve rengîn vâfir gazeliyyâtı, muhayyel ve musannâ'..." şiirleri olduğunu söylemektedir.[98] Hayâlî'nin gazelleri devrinden itibaren Derviş Günahî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Şeyh Galib, Keçecizâde İzzet Molla, İzzet Ali Paşa, Bayburtlu Zihnî vb. şairler tarafından tanzir edilmiştir.[99]

Hayâlî'nin bazı şiirlerinde Fuzûlî ile benzerlik görülür. Kanunî'nin Bağdat'ı fethinde Fuzûlî ile görüştüğü belirtilen Hayâlî'nin ondan etkilendiği söylenmektedir.[100] Fakat bunun aksini iddia edenler de vardır.[101] Herhâlde iki şair de birbirine nazire yazmışlardır. Bu gelenek içinde Hayâlî'nin de birçok nazireler yazdığını biliyoruz.[102] Divanı'nda, Kanunî ('Muhibbî)'nin iki, Cafer ve Zâtî'nin birer gazeline tahmisi bulunmaktadır. [103]

Âlî, Hayâlî Bey Divanı'nda "kırk mikdârı tahsine sezâ-vâr" şiir bulunduğunu söyler.[104] Fahir İz de Hayâlî'nin devrinde dikkate değer ve orijinal bir şair olduğu, divanında birkaç düzine parlak, lirik şiiri bulunduğu ve şöhretinin eseri seviyesinde olmadığı görüşündedir.[105] Ali Nihat Tarlan, onu XVI. asrın Fuzûlî'den sonra en büyük şairi kabul eder[106] Bâkî ile mukayese ederek onun daha üstün bir şair olduğunu savunur.[107] Kanaatimizce, tasavvufî unsurların kullanılışı açısından yapılan bu değerlendirme bizi hatalı hükümlere götürebilir. Ayrı dünyalara sahip olan bu iki büyük şairi, farklı şiir çizgilerinin temsilcileri olarak görmek daha doğru olsa gerektir.

Hayâlî'nin ölümünden sonra şuara tezkirelerinin ona bigâne kaldığı görülür. Gayet tabii bunun çeşitli sebepleri vardır. Onun ihtiyarlık yıllarında genç bir şöhret olarak Bâkî ortaya çıkmıştır. İstanbul'dan uzakta da olsa Fuzûlî gibi bir büyük şair vardır. Sanat mahfilleri onlarla meşguldür. Ayrıca, Hayâlî'nin İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalması ve bâtıni temayülü dolayısıyla aleyhinde çeşitli dedikodular çıkması da onun ikinci plana düşmesinde rol oynamıştır.[108] Fakat bütün bunlar şairin değerini değiştirmez. O, sadece kendi devrinin değil, bütün zamanların en

büyük ve dikkate değer şairlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Şiirlerinde zaman zaman devrini aşan, Nedim, Nâilî, Neşâtî gibi şairleri haber veren beyitlere rastlanır. Bu da, onun tesirinin uzun müddet devam ettiğini gösterir.

_ DİPNOTLAR _

1 - Hayâlî Bey'in hayatı hakkında en doğru ve ayrıntılı bilgiyi yirmi yıllık arkadışı Âşık Çelebi vermektedir. Bu sebeple biz büyük ölçüde onun tezkiresi (Meşairüş-Şura or Tezkere of Âşık Çelebi, Hazırlayan: G. M. Meredith Owens, London, 1971)'nden faydalandık. Hayâlî ile görüştüğünü belirten Mustafa Âlî (Künhü'l-Ahbâr, Fatih Ktb. nu. 4225, İstanbul Ü. Ktb. nu. 2377) de zaman zaman "takrîrinde sâdık bir müverrih-i fâik" dediği Âşık Çelebi'yi şahit gösterir. Öteki kaynaklar ise, bunların verdiği malumatı tekrarlamaktan öteye gitmez. Bununla birlikte biz yer yer onlara da başvurduk (bk. Bibliyografya).

2 - Âşık Çelebi, age., vr. 270 b.

3 - a.e., vr. 272 b.

4 - *İAli Mest Sultan hk. bk. M. Süreyya Bey, Sicill-i Osmanî, C. III, İstanbul 1311, s. 493.*

5 - Hayâlî bir beytinde Bâyezid'in dergâhını mesken edindiğini söyler (Bk. HBD, G 289/40-5).

6 - Âşık Çelebi, age., vr. 270 b.

7 - Âlî, age., Fatih Ktp. nu. 4225, vr. 355 a.

8 - Âşık Çelebi, age., vr. 271 a; Âlî, age., vr. 355 a. (Sarı Gürz Nureddin Efendi 917/1511 ve 922/1516 yıllarında iki defa İstanbul kadısı olmuştur. Bkz. Süreyya Bey, age., C. IV. s. 581). Fevziye Abdullah Tansel, bu hadisenin Nureddin Efendi'nin ikinci kadılık yıllarına rastladığı kanaatindedir. (bk. "Hayâlî" maddesi, Türk Ansiklopedisi, C. XIX). Mehmed Çavuşoğlu ise daha önce olması gerektiğini söylemektedir (Hayâlî Bey ve Divânı'ndan Örnekler, Ankara 1987, s. 2-3).

9 - Âlî, age., vr. 355 a.

10 - HBD s. 11.

11 - Âşık Çelebi, age., vr. 271 a., Âlî age., vr. 355 a. Âşık Çelebi, zeametinin Serfiçe taraflarında olduğunu kaydeder. Bk. age., vr. 274 b.

12 - Mehmed Çavuşoğlu, "Divan Edebiyatında Şiir Kavramı", Çevren, Yıl: XI, nu. 35, Priştine, Eylül 1982, s. 58. Yine bir in'âmet defterindeki kayıtlardan, Hayâlî'ye 1528-1535 yılları arasında, çeşitli vesilelerle on bir kere biner akçelik ihsanda bulunulduğunu öğreniyoruz (İsmail E. Erünsal, "Kanunî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", Osmanlı Araştırmaları (IV)'ndan ayrı basım, s. 4 vd.)

13 - Âşık Çelebi, age., vr. 272 a.

14 - ae., vr. 271 b.

15 - Bk. HBD, s. X; Fahir İz "Hayâlî", The Encyclopedia of Islam, New Edition, Volume IV, Leiden, 1978.

16 - Âlî, age., vr. 355 a.

17 - Bu hadisenin, Irakeyn seferi (1548) dolayısıyla Yahya Bey'in padişaha sunduğu ve:

Bana olaydı Hayâlî'ye olan hürmetler
Hak bilür sihr-i halâl eyler idüm şi'r-i teri

Ne belâdur bu ki sâyem gibi altumda iken
Gün gibi bir ışıgun üsti yanum ola yeri

Ben şecâ'at kılıcıyam ol ışıklar pulucu
Ben savaş güni çeriyem o hemân cerde cerî

(Yahya Bey, Divan, Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul 1977, s. 44) gibi beyitler bulunan kaside tesirinde meydana geldiği söylenmektedir. Şayet, bu doğru ise, hadise şairin hamilerinin vefatından çok sonradır.

18 - A. N. Tarlan, Hayâlî Edirne'de dedelerinden kalma Vize Çelebi mescidinin avlusunda yattığına göre, bu bahsedilen köyün Vize olabileceğini kaydeder (Bkz. HBD, s. VII).

19 - Ahmet Reşit, Tarih-i Osmanî, c. II, İstanbul 1328, s. 284.

20 - HBD, s. 80-82.

21 - HBD, s. X.

22 - Vefatına bazı şairler tarih düşürmüştür Günâhî: "Alem-i hisden Hayali gitdi ah". Silistre'li Şîrî Ali Çelebi: "Hayali öldü hayf el-hükmilillah". Arşî: "Sözi dilde hayali gözde kaldı" (Âşık Çelebi, age., vr. 275 b).

23 - a.e., vr. 275 b, Alî, age., vr. 355 b.

24 - HBD, s. XI.

25 - Âlî, age., vr. 355 b.

26 - Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, (Hazırlayan: İbrahim Kutluk), C. II, Ankara 1981, s. 696.

27 - a.e., s. 695-698.

28 - Süreyya Bey, age., C. II, İstanbul 1343, s. 313.

29 - Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, C. II, İstanbul 1333, s. 160. Hibrî, bu eserin Hayâlî-zâde İbrahim Efendi'ye ait olduğunu, hatt-ı destiyle bir nüshanın kendisinde bulunduğunu söylüyor. Bu ifadeden, Hayâlî'nin diğer oğlunun adının İbrahim olduğu anlaşılmaktadır (Bk. Sevim İlgürel, "Hibrî'nin Enîsü'l-Müsâmirîn'i", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 2-3, 1974, s. 155).

30 - HBD, s. XII.

31 - Âşık Çelebi, age., vr. 271 b.

32 - a.e., vr. 272 a.

33 - a.e., vr. 272 b.

34 - a.e., vr. 275-276 a.

35 - a.e., vr. 275 b.

36 - a.e., vr. 271 b. Hatta, Yahya Bey onu "yelken takye" giydi diye hicvetmiştir:

Şol Hayâlî Beg ki benzi sarı gözi aladur
Başda yelken takyesi boklukda bitmiş lâledür

(Yahya Bey, Divan, s. 601. Ayrıca, yelken takye için bkz. R. Ekrem Koçu, Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s. 243).

37 - Muallim Naci, "Hayâlî", Mecmu'a-i Mu'allim, nu. 36, 1 Haziran 1304, s. 141.

38 - Bk. HBD, G 280/21-9.

39 - HBD, s. XVI.

40 - Âşık Çelebi, age., vr. 273 a-273 b. Hatta, Subhî Mustafa Çelebi'den söz ederken Hayâlî'nin "zen-dost" olduğunu söyler (vr. 216 b).

41 - a.e., vr. 272 b.

42 - Âlî, age., vr. 355 b.

43 - Halûk İpekten, Türk Edebiyatında Edebi Muhitler, (Doçentlik Tezi), Erzurum 1969, s. 151.

44 - Âlî, age., vr. 355 b. Âşık Çelebi, age., vr. 270 b.

45 - Halûk İpekten, age., s. 142.

46 - a.e., s. 105.

47 - HBD, Bkz. meselâ, K 10/2-17, K 21/6-2 K 29/8-31, K 48/15-20, K 60/20-21, G 106/19-5.

48 - Âşık Çelebi, age., vr. 273 b.

49 - a.e., vr. 97 a., ayrıca bk. Yahya Bey Divanı, s. 44, 356, 543, 579, 598, 601, 602.

50 - Âşık Çelebi, age., vr. 228 a.

51 - a.e., vr. 275 b.

52 - Bkz. Mehmed Tahir, age., C. II, İstanbul 1313, s. 160-161. Şemsettin Kutlu, Divan Edebiyatı Antolojisi, İstanbul 1983, s. 172.

53 - Bunu ilk tespit eden E. J. W. Gibb (A History of Ottoman Poetry, C. III, London 1904, s. 62)'tir. (Edebiyatımızda Hayâlî mahlâsını kullanan diğer şairler için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, age., s. 99).

54 - Kınalı-zâde Hasan Çelebi, age., C. I, Ankara, 1978, s. 3. Aynı kayıt Riyâzî (Riyâzü'ş-Şu'arâ, Nûruosmaniye Ktb. nu. 3724, vr. 67 a)'de de vardır. Gerçekten bazı gazeller HBD'na aynen girmiştir. Meselâ bk. G 295/51,

G 389/93; Sabahattin Küçük, "Hayâlî-i Kadim" Türk Kültürü, C. XXII, sayı 249, Ocak 1984, S. 64-69. Bunun gibi başka örneklerin de bulunması muhtemeldir.

55 - Halûk İpekten age., s. 215.

56 - Âşık Çelebi, age., vr. 275 b-276 a. Ali Çelebi'nin istinsah ettiği bu nüsha Londra'da As. Soc. Ktb. dedir (bk. Tansel, age.).

57 - Bk. HBD, G 238/2-5, G 290/42-5, G 330/63-5.

58 - Bk. HBD, s. 106, 151, 231, 247, 263, 283, 285, 339, 363, 365, 367, 369 vd.

59 - HBD, s. 85.

60 - Mehmed Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı'nın Tahlili, İstanbul 1971, s. 286.

61 - Bu konuda az da olsa bazı çalışmalar vardır. Bk. Mehmed Çavuşoğlu, a.e., s. 17-24; Harun Tolasa, age., s. 5-9; Harun Tolasa, "Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, İzmir, 1982, s. 15-16; Nejat Sefercioğlu, Nev'î Divanı'nın Tahlili, Ankara 1984 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 7-13.

62 - HBD, G 278/18-1.

63 - HBD, G 320/45-5.

64 - HBD, G 377/68-2.

65 - Hayâlî, kendi şiiri gibi rengîn söz söylemek isteyenlere "mesel-âmiz" ifadeyi tavsiye eder. Gerçekten de onun divanı atasözü ve deyimlerle doludur. Bu sebepten, Hayâlî Bey Divanı'ndaki atasözleri ve deyimleri, ileride ayrı bir başlık altında ele aldık.

66 - HBD, G 209/31-5.

67 - HBD, G 290/42-5.

68 - HBD, K 10/2-20, K 34/10-18, 21, K 51/16-29, G 98/3-5, G 104/15-5, G 105/17-5, G 127/9-5, G 140/36-5, G 142/41-5, G 143/44-5, G 149/55-5, G 158/72-5, G 170/95-5, G 176/108-5, G 212/1-6, G 227/3-5, G 281/24-3, G 292/46-3, G 297/55-5, G 308/21-1, G 341/7-4, G 347/9-5, G 357/29-5, G 433/85-5, G 440/98-5, G 441/101-4,5.

69 - Bk. Mehmed Çavuşoğlu, "Divan Edebiyatında Şiir Kavramı", s. 47-64.

70 - HBD, K 64/22-22, G 104/15-5, G 160/75-5, G 212/1-5, G 302/9-5, G 371/56-5, G 420/59-5, G 440/98-5.

71 - HBD, K 7/1-27, K 38/12-23, K 44/14-17, K 54/17-18, 19, K 60/20-17, G 140/37-5, G 200/12-5, G 246/12-5, G 280/21-1, G 281/24-1,2, G 286/34-5, G 321/46-5, G 324/51-5, G 330/63-5, G 337/79-5, G 428/76-5.

72 - Harun Tolasa, agm., s. 39. Diğer örnekler için bkz. HBD, K 21/6-26, G 156/67-5, G 431/7-5.

73 - HBD, G 271/2-4, G 142/41-5.)

74 - HBD, G 140/36-5.

75 - HBD, G 135/26-5.

76 - HBD, G 417/53-5.

77 - Bk. Yahya Bey, Divan, s. 44, 356, 597, 598, 601, 602.

78 - Hayâlî'nin söz konusu ettiği şairler için bk. Cemiyet bölümü.

79 - Zâtî:

Ne tozlar kim koparmışdur semend-i tab'-ı mevzûnum
Gözüne tûtyâ eyler Sıfahanda Kemal anı

beytini Hayâlî'nin kendinden aldığını söyleyerek tevârüd iddiasında bulunur (bk. Âşık Çelebi, age., vr. 281 a-281 b; Kınalı-zâde, age., C. I, s. 389); M. Çavuşoğlu, Divanlar Arasında, Ankara 1981, s. 71-72. Hayâlî gibi kendi de Baba Ali Mest müntesiblerinden olan Derviş Meşrebî Kalender (öl. 962/1555) de, ona başkalarının şiirlerini çalıyor diye takılır:

Katı katı Hayâlî şi'r okudı
Didüm anun kulagına yap yap
Bu gazeller kimün ola didi ki
Issı çıkmaz ise benümdür hep

(Tezkire-i Latifî, İstanbul 1314, s. 312). Âşık Çelebi ise bu kıt'anın Gazâlî'ye ait olduğunu söylüyor (age.).

80 - HBD, K 45/14-34.

81 - HBD, K 38/12-24, K 45/14-33.

82 - HBD, G 167/91, G 287/35.

83 - HBD, G 116/1.

84 - Âşık Çelebi, age., vr. 271 a.

85 - a.e., vr. 272 b.

86 - a.e., vr. 272 b. Ayrıca, bkz. Kınalı-zâde age., C. I, s. 457.

87 - Latifî, age., s. 150.

88 - HBD, s. XIII.

89 - Âli, age., vr. 355 b.

90 - Sehî Bey, Âsâr-ı Eslâf'dan Tezkire-i Sehî, İstanbul 1325, s. 126.

91 - F. A. Tansel, agm., vr. s. 98.

92 - Mustafa Âlî, Menâkıb-ı Hünerverân, (İbnü'l-Emin M. K. İnal'ın mukad-dimesiyle), İstanbul 1926, s. 65.

93 -Âşık Çelebi, age., vr. 95 a.

94 - M. F. Köprülü, Divan Edebiyatı Antolojisi, İstanbul 1931, s. 133.

95 - a.e., s. 134.

96 - A. N. Tarlan, Hayâlî-Bâkî, Türk Dili ve Ed. Dergisi, C. I, s. 26-38.

97 - A. N. Tarlan, Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri, Fasikül: 1, İstanbul 1948, s. 2, Fasikül: 3, s. 6.

98 - Latifî, age., s. 353.

99 - Bkz. F. A. Tansel, agm., s. 98.

100 - Meselâ bk. HBD, s. xı; İbrahim Necmi, Tarih-i Edebiyat Dersleri I. İstanbul 1338, s. 101; v. M. Kocatürk, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1970; s. 326; N. S. Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. I, İstanbul 1971, s. 574; Hasibe Mazıoğlu, "(Eski) Türk Edebiyatı" maddesi, Türk Ansiklopedisi, C. XXXIII, s. 114.

101 - Mesela, Mehmed Çavuşoğlu Fuzûlî'nin, Su Kasidesi'ndeki redif ve kafiyeyi Hayâlî'den aldığı kanaatindedir (Yahya Bey ve Divanı'ndan Örnekler, Ankara 1983, s. 9-10). Ayrıca bk. A. Gölpınarlı, Divan Şiiri (XV.-XVI. y.yıllar), İstanbul 1954, s. 23). Ancak, Çavuşoğlu, daha sonra kaleme aldığı bir yazıda "Fuzûlî ile bu şairlerden hangisinin öbürünü tanzir ettiği ayrıca araştırmaya değer bir mevzudur" diyerek daha ihtiyatlı bir ifade kullanır ("Yahya Bey", İslam Ansiklopedisi, C. XII/2, Cüz: 140). Gölpınarlı bir başka eserinde daha temkinli bir söyleyişle, bu iki şairin hangisinin hangisine nazire yazdığını kesin olarak söylemenin mümkün olmadığını ifade etmektedir (Fuzûlî Divanı, 2. bsk. İstanbul 1961, s. XLVII).

102 -Âşık Çelebi, karşılıklı yazdıkları nazirelerden bahsetmektedir (bkz. age., vr. 274 b-277 a). Pervâne Bey'in nazire mecmuasında ve Necâti, Ahmet Paşa, Akşemseddin-zâde Hamdi, Cem Sultan ve Sarıca Kemâl gibi şairlerin şiirlerine yazılmış nazireleri de vardır (bk. S. Küçük, "Hayâlî Bey'in Yayımlanmamış Gazelleri", Türk Dili, sayı: 394, Ekim 1984, s. 418-421).

103 - Bk. HBD, s. 78, 86, 88, 91.

104 - Âlî, age., İstanbul Ü. Ktb. nu. 2377, vr. 189 a.

105 - Fahir İz, age., s. 1137. Devrin şairlerinden Yahya Bey kendine de Hayâlî gibi imkân verilse ondan daha üstün şiir söyleyebileceğini belirterek onun şairliğinde padişah desteğinin önemine işaret eder. Sanat ile şöhretin ayrı şeyler olduğunu, Hayâlî'nin şiirinin şöhreti ölçüsünde güçlü olmadığını iddia eder:

Okıdum şi'r-i Hayâlî'yi tamâm
Hayli dünyâda bu gün şevketi var
Şöhreti eylügini virür mi
Gerçi Fâlcı 'Arab'ın şöhreti var

(Yahya Bey, Divan, s. 597)

106 - A. N. Tarlan, HBD, s. VII.

107 - A. N. Tarlan, "Hayâlî-Bâkî", s. 26-38.

108 - Fahir İz, a.g.e., s. 1137.